

УДК 94:347.9](477.63)«1775/1802»

Інформаційні можливості судово-слідчої документації кінця XVIII – початку XIX ст. для дослідження історії повсякдення Південної України

О. М. Посунько

кандидат історичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-7250-9696
Researcher ID: B-9934-2018
olgaposunko70@gmail.com

*Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, Україна*

Анотація. Історія повсякдення – популярний напрям сучасних українських історичних досліджень, що мають переважно інтегрований характер і спрямовані на вивчення повсякденності, побуту, стереотипів, казусів, особистого життя. Тема статті охоплює проміжок часу, обумовлений впровадженням на території Південної України нової судової системи згідно з «Учреждениями для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. Розглянуто судові інстанції Катеринославського намісництва (1783–1796), згодом – Новоросійської губернії (1796–1802). *Мета статті* – визначення характеристик різних типам судово-слідчої документації, які мають найбільший інформаційний потенціал у вивченні проблем повсякдення людей кінця XVIII – початку XIX ст. *Джерельну базу* склали матеріали судових установ краю, починаючи від

повітового рівня (земські суди, магістрати, розправи) до губернського (верхній земський суд, верхня розправа, губернський магістрат, совісний суд, палата суду і розправи). *Основні результати.* Подано характеристики таких видів судової документації: журнали; майнові реєстри; прошення (чолобитні); допити; екстракти справ; особисті листи, які використовувалися як докази у суді. Вказано на особливе значення для роботи з судовими матеріалами методів герменевтики, оскільки за умови дефіциту інших джерел важливі чітко сформульовані питання і уважне прочитання доступних документів для формування уявлень про епоху. Зроблено *висновки* про можливості вивчення, уточнення окремих сюжетів з історії повсякдення практично всіх верств населення (меншою мірою – селян-кріпаків). Кримінальні справи мають ширшу соціальну палітру. Життя дворян характеризують у першу чергу документи цивільного судочинства (розподіли спадку, межові спори за землю). Вони демонструють побутову сторону процесу роздачі і розмежування землі, які переживала Південна Україна у вказаний період. Документи судових інстанцій регіону підтверджують факт високої мобільності населення в межах Південної України; вказують на розвиток модерних процесів (у тому числі і їх негативних проявів у вигляді наростаючої злочинності); дозволяють побачити неприглядні сторони повсякденного життя людини вказаної доби. *Тип статті:* аналітична.

Ключові слова: Катеринославське намісництво; соціальна історія; родинне насильство.

*Надійшла до редколегії 15.05.2019
Прорецензована 29.06.2019
Рекомендована до друку 29.07.2019*

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии
 ISSN 2664-9950 (Print)
 2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 149–163
 doi 10.15421/26190112
<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94:347.9][477.63]«1775/1802»

**Информационные возможности
 судебно-следственной
 документации конца XVIII –
 начала XIX в. для исследования
 истории повседневности
 Южной Украины**

О. Н. Посулько

кандидат исторических наук, доцент
 ORCID: 0000-0002-7250-9696
 ResearcherID B-9934-2018
olgaposunko70@gmail.com

*Днепропетровский национальный университет
 имени Олеся Гончара,
 проспект Гагарина, 72, г. Днепро,
 Украина, 49010*

Аннотация. История повседневности – популярное направление современных украинских исторических работ. В то же время следует отметить интегрированный характер таких исследований, направленных на изучение повседневности, быта, стереотипов, казусов, личной жизни. Тема статьи охватывает небольшой промежуток времени, который обусловлен введением на территории Южной Украины новой судебной системы согласно «Положениям о губерниях» 1775 г. Рассмотрены судебные инстанции Екатеринославского наместничества (1783–1796), позже Новороссийской губернии (1796–1802). *Цель статьи* – определение характеристик разного рода судебно-следственной документации, которая имеет наибольший информационный потенциал в изучении проблем повседневности людей конца XVIII - начала XIX в. *Источниковую базу* составили материалы судебных

учреждений края, начиная от уездного уровня (земские суды, магистраты, расправы) до губернского (верхний земский суд, верхняя расправа, губернский магистрат, совестный суд, палата суда и расправы). *Основные результаты.* Даны характеристики таким видам судебной документации: журналы; имущественные реестры; прошения (челобитные); допросы; экстракты дел; личные письма, которые использовались как доказательства в суде. Отмечено особое значение для работы с судебными материалами методов герменевтики, поскольку при дефиците прочих источников важны четко сформулированные вопросы и внимательное прочтение доступных документов для формирования представлений об эпохе. Сделаны *выводы* о возможностях изучения, уточнения отдельных сюжетов по истории повседневности практически всех слоев населения (в меньшей степени крепостных крестьян). Отмечено, что криминальные дела имеют более широкую социальную палитру. Жизнь дворян характеризуют в первую очередь документы гражданского судопроизводства (разделы наследства, межвые споры за землю). Они демонстрируют бытовую сторону процесса раздачи и размежевания земли, которые переживала Южная Украина в данный период. Документы судебных инстанций региона подтверждают факт высокой мобильности населения в пределах Южной Украины; указывают на развитие современных процессов (в том числе и их негативных проявлений в виде растущей преступности); позволяют увидеть неприглядные стороны повседневной жизни человека указанного времени. *Тип статьи:* аналитическая.

Ключевые слова: Екатеринославское наместничество; социальная история; семейное насилие.

Поступила в редколлегию 15.05.2019
Прорецензирована 29.06.2019
Рекомендована в печать 29.07.2019

LCC DK508.773

**Information Characteristics
for Judicative Documentation
of the end the 18th – beginning
of the 19th centuries
for the Investigation of the History
of Everyday Life
in the Southern Ukraine**

O. M. Posunko

PhD in History, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-7250-9696

Researcher ID: B-9934-2018

olgaposunko70@gmail.com

*Oles Honchar Dnipro National University
72 Gagarin avenue, Dnipro, 49010, Ukraine*

Abstract. Social history (the history of everyday life) is a popular trend in modern Ukrainian historical studies. At the same time, it should be noted the studies aimed at the research of everyday life, life, stereotypes, incidents, personal life have an integrated nature. The proposed topic covers a short period of time, which was due to the introduction in the territory of Southern Ukraine of a new judicial system in accordance with the Provisions on Provinces of 1775. Thus, the judicial instances of Yekaterinoslav governorship (1783–1796), later of the Novorossiysk province (1796–1802) are under review. The region is vast, heterogeneous in various indicators. The *purpose* of the article is to determine the characteristics of different types of forensic documentation, which have the greatest information potential in studying the problems of everyday life of people of the late XVIII – early XIX centuries. The *source base* are the materials of judicial institutions of the region, ranging from the county level (district courts, magistrates, reprisals) to provincial ones (high district court, high reprisal, provincial magistrate, conscientious court, court chamber and reprisals). The task is to characterize the different types of sources used to disclose the topic; to highlight the scenes that are most clearly

presented in these documents. *The main results.* Characteristics of the following types of court documentation are given: journals (meetings, minutes, decisions); property registries; petitions; interrogations; extracts of cases. As an exception, personal letters are mentioned that were used as evidence at courts. The methods of hermeneutics are of great importance, since due to the lack of other sources, clearly formulated questions and a careful reading of the available documents for the formation of ideas about the era are crucially important. It has been noted that the functioning of the judicial system itself provides facts for the study of the stated topic. According to the approaches of the German sociologist N. Elias in the history of everyday life such category as "working day" is considered. It was at a specified time that the bureaucratic apparatus of the region was emerging with a new bureaucracy and its work schedule, which set a certain rhythm of the life of county and provincial cities. *The conclusion* is made about the possibility of studying, clarifying individual plots on the history of everyday life of almost all segments of the population (to a lesser extent, peasants). It is noted that criminal cases have a wider social variety. The life of the nobility is characterized primarily by documents of civil proceedings (inheritance division, disputes over land). They demonstrate the household side in the process of distribution and delimitation of land, which Southern Ukraine was experiencing during this period. There are two traditions at the cultural and legal levels: one appeals to the norms of the Lithuanian Statute of 1588 (in counties that have moved away from the territory of the former Hetmanate), the other to Russian imperial legislation. The documents of the judicial instances of the region confirm the fact of quite a high mobility of the population within southern Ukraine; point at the development of modern processes (including their negative manifestations in the form of rising crime); allow us to see the ugly side of the daily life of an individual at that time. *Article type:* analytical.

Keywords: Yekaterinoslav vicegerency; Social history; Family violence.

Received 15.05.2019

Reviewed 29.06.2019

Accepted 29.07.2019

Постановка проблеми. Історія повсякдення вельми популярний напрямок сучасних історичних досліджень. Осмислення самого поняття «повсякденність» викликає інтерес як у істориків, так і у соціологів, філософів та інших фахівців. Не беручись до переказу наявних підходів та теорій, хочу все ж наголосити, що справедливим є твердження відомої української дослідниці означених проблем Ольги Колястрок, що «історія повсякдення має виражений інтегрований характер. Її цікавить все: і вплив тих чи інших подій на повсякденне життя людей, і побут, і ментальності, і стереотипи, і казуси, і приватне життя тощо» (Колястрок О., 2007, с. 181).

Проте, якщо оглянути результати української **історіографії**, яка займається прикладними дослідженнями у цьому напрямку, то впадає в око переважання тем стосовно ХХ ст. Навіть на прикладі вже виданих Інститутом історії НАНУ 10 томів серії «3 історії повсякденного життя в Україні» яскраво простежується ця диспропорція. З 10 книг лише 2 присвячені ранньомодерній Україні (Горобець В., 2012; Горобець В., 2013). Тож, не зважаючи на пошкваллення загального інтересу, період останньої чверті ХVІІІ – початку ХІХ ст. безумовно заслуговує на увагу.

Запропоновані хронологічні межі пояснюються наступним. Як відомо, ґрунтовна реформа судової системи в Російській імперії була проведена в часи Катерини ІІ, згідно з «Положеннями про губернії» 1775 р. (Козирев В., 1999, с. 4–90). Проте ця система спочатку не поширювалася на територію України. Історія судових органів за новим зразком на території Південної України пов'язана з адміністративними змінами 1783 р., а саме – утворенням Катеринославського намісництва згідно з іменним указом від 30 березня 1783 р. (Полное собрание законов Российской империи, 1830 (далі – ПСЗРИ), т. 21, № 15696). Організація цієї одиниці з її установами зайняла понад рік, і 4 липня 1784 р. було видано Сенатський указ, який ґрунтувався на доповіді князя Г. Потьомкіна про дійсне відкриття намісництва і його «*присутственных мест*» (ПСЗРИ, т. 21, № 16028). На місцевому рівні також відклалася інформація про початок роботи судових установ намісницького та повітового рівня влітку 1784 року. (Екатеринславского наместничества верхний земский суд, арк. 1).

По смерті Катерини ІІ (1796 р.), у часи Павла І система зазнала деяких непринципових змін. Як тільки до влади прийшов новий імператор Олександр І, указом від 9 вересня 1801 р. розпочалося відродження варіанту Катерининських часів (ПСЗРИ, т. 24, № 2004). І все ж впроваджували і певні новації. Зокрема, судова система

підпорядковувалася новоствореному міністерству юстиції (Ефремова, Н. Н., 1993, с. 159), згодом упровадили й інші нововведення, які дещо модернізували структуру, запропоновану в часи Катерини ІІ. Таким чином, можливо виокремити саме запропонований часовий проміжок для дослідження.

Не вдаючись до розгорнутої характеристики органів судочинства з 1784 р., відзначу ті особливості, які впливають на вибір **джерельних комплексів** для вивчення. У «Положенні» 1775 р. втілювалася спроба впровадження принципу відділення судової влади від адміністративної. «Спроба», оскільки насправді реально цього повною мірою не сталося, адже губернатор мав виняткові повноваження стосовно судів: контроль за справами, право призупинити судові рішення, яке він вважав несправедливим, нівелювали самостійність судів. В намісницьке правління приходили екстракти судових рішень на резолюцію, до правителя зверталися учасники процесів, тому документи цієї установи обійти неможливо. Інші органи управління повітового і губернського рівня також були задіяні в системі судочинства, тож слід звертати увагу і на їхні матеріали. У результаті катастрофічних втрат архівних джерел означеного періоду у катаклізмах ХХ ст. доводиться оперувати всіма можливими варіантами. Часто справи, що збереглися – розпорошені, без завершальних документів; тоді дещо довідатися про їхній хід та закінчення можуть дозволити документи інших адміністративних установ.

Важливим чинником є і регіональний аспект. Хоча вітчизняними істориками за останню чверть століття зроблено чимало, аби Південноукраїнський регіон уповні був включений у загальноукраїнський дискурс, все ж і нині залишається чимало лакун у формуванні цілісного уявлення про нього. Недостатньо дослідженою залишається історія повсякдення краю. Південна Україна у вказаний період перебувала у справжньому «цейтноті» історичних подій, які змусили зрушити з місця проживання значні маси людності, змінювали життєвий уклад регіону, формували його «обличчя» як поліетнічного, поліконфесійного, складного у соціальному вимірі. Всі названі чинники і зумовлюють **актуальність** запропонованої теми.

Виходячи з вищесказаного, **метою** цієї статті є надання стислих характеристик різним типам судово-слідчої документації, які мають найбільший інформаційний потенціал у вивченні проблем повсякдення людей вказаного часу. Наголошу, що для зазначеного періоду і теми судово-слідчої документація має неабияке значення (Ільєсова А. В., 2011, с. 35), оскільки в окреслений період ще не так розповсюдилися письмові

джерела особистого походження та інші матеріали (наприклад, фото), які дозволяють більш детально характеризувати повсякденне життя людини, і, що найважливіше, її почуття і переживання.

Коли мова йде про документи судової практики, більш звичним є використання їх для вивчення соціальних девіацій, екстраординарних явищ, які порушували звичну буденність. Але судові матеріали мають великий потенціал і для характеристики побутової сторони життя суспільства: звичної, рутинної та одноманітної. Звертаючись до судово-слідчої документації вказаного періоду (та, власне, не лише цього часу) (Старченко, Н. П., 2009, с. 166), треба розуміти, що надзвичайно рідко вдається прослідкувати справу від початку і до кінця; іноді складно розібратися, на чийому боці правда, бо представники кожного могли звертатися в інші суди, вищі інстанції, перекручувати реальні обставини конфлікту. Тому зрозуміло, що цілісної розповіді про «життя і помисли» людини тієї доби фактично не може бути. Можлива лише мозаїчна картина.

Крім загальноприйнятих методів роботи з джерелами стосовно вказаних документальних комплексів, надзвичайно доречно використання методів герменевтики. В першу чергу це виявляється в уважному прочитанні джерела і, головне, формулюванні питань до нього. Якісне уважне прочитання формується в результаті практики роботи з однотипними текстами. Лише «начитавшись удосталь» таких документів, історик починає відрізняти слова, фрази, формулювання, відмінні від усталених; «відчуває» рівень грамотності автора документа (мова не лише про граматику, а й про логіку та послідовність викладення, аргументацію). Як влучно зауважив К. Гінзбург (один з основоположників мікроісторії, дослідник соціальної історії), у такій роботі має значення «чуття, гостре око, інтуїція» дослідника (Гінзбург, К., 2004, с. 226).

Майже всі документи так чи інакше потенційно несуть інформацію про повсякдення різних верств населення, що потрапляли в поле діяльності судових установ. Та все ж окремі з них заслуговують на більш пильне вивчення.

Одними з поширених і достатньо всеохопних є *журнали* засідань, протоколів та рішень різних установ. Їх форма і кількість передбачалася «Розписом справ Катеринославського намісництва» 1784 р. (Панкеєв, О., 2018, с. 95, 101). Деякі точно відповідають запропонованій «Розписом» формі, деякі частково, проте, незважаючи на відмінності й часто дрібні залишки діловодства окремої установи, їх досить легко ідентифікувати. В них присутнє датування (засідання чи отриман-

ня документів від вищої установи і т.ін.), фіксація учасників засідання чи тієї особи, яка здійснила запис; вказівка на подальшу дію (яке рішення прийнято, куди відіслані наступні розпорядження).

На відміну від інших документів, у журналах (книгах обліку ділових паперів) записи про справи досить короткі, та все ж об'ємність цього виду документації, точна фіксація всіх питань, якими займалися певні установи, фактично щоденність ведення «включає» читача у життєвий ритм того часу, який вони представляють. Крім змістовної частини, відображено певний графік і ритм роботи чиновників, міст та містечок взагалі. Відомий німецький соціолог історії Норберт Еліас, який запропонував розглянути повсякденність у вигляді співставлення з не-повсякденністю, виділяв поняття «робочого дня» (повсякденності простої людини) на протигагу його відсутності в панівних верст населення (Кром, М. М., 2003, с. 11) Але, на мою думку, чиновництво, яке активно формувалося і через певний час стало досить суттєвим прошарком, своїм робочим днем також «задавало темп» міській щоденності.

Наприклад, чиновники повітових установ прибували на роботу о 7-й чи 8-й годині («по полуночи в 7мь часу»), звільнялися о 13-14 годині (довше могли залишитися канцеляристи, а всі інші у якихось виняткових випадках) (Белые журналы..., арк. 1). Засідали, зазвичай, щодня (за умови наявності справ), окрім суботи і неділі, релігійних свят. Але ось записи Катеринославського совісного суду подають дещо інакшу картину. На 8 годину ранку прибували міські і сільські депутати, на 9 – дворянський засідатель Б. Нечаєв і на 10-ту вже з'являвся суддя совісного суду І. І. Лорер (Дело о несовершеннолетней..., арк. 33). При тому, що без судді навряд чи якісь справи вирішувалися, але такою виявилася субординація у розумінні людей кінця XVIII ст.

Також журнали є опосередкованими свідченнями про густоту населення певного повіту, зайнятість конкретної установи. Якщо совісний суд мав достатньо специфічну юрисдикцію (Козирев В., 1999, с. 76–78), то у його засідателів часто випадали дні, коли не відбувалося засідань через відсутність справ. Так само, але з інших причин, частими є записи такого типу в документах Єленського та Ольгопільського повітового суду новоствореного Вознесенського намісництва. Недостатня заселеність зумовила і створення однієї установи на два повіти, та все ж частими, особливо влітку, є записи про «невступление никаких дел» (Журнал заседаний..., арк. 12, 15, 20, 395).

Фіксація справ у журналах не нумерувалася по порядку. З нової сторінки розпочинався установлені форми запис про засідання нового поточного числа. Ті журнали, які збереглися у повному обсязі, зазвичай, достатньо об'ємні. Наприклад: журнали рішень Бахмутського повітового суду за 1787 р. на 433 аркушах, журнал засідань Бахмутського повітового суду 1799 р. має 635 (Журнал Бахмутского уездного суда, 1787; Журнал Бахмутского уездного суда, 1799); журнал рішень Донецького повітового суду за 1786 р. на 549 аркушів (Журнал решений..., 1786); так званий «Білий журнал» Донецького повітового суду за 1795 р. – 542 (Белые журналы...). У журналах судів фіксувалися інформація про отримані інструкції, запити; реально розглянуті справи; відправку документів та запитів до інших установ. Наприклад, згідно з протоколами Донецького повітового суду з 9 по 20 січня 1795 р., щоденно розглядалося від одного до п'яти пунктів черги денної (Белые журналы..., арк. 9–28). А на початку роботи в поточному році 8 січня – прийнято було 16 вхідних документів за одне засідання (Белые журналы..., арк. 1а–8).

Наступний вид справочинства судів – *«прошенія»* (чолобитні) на ім'я вищих чиновників краю, а часто – і на ім'я імператора. З чого б не розпочався судовий процес, дуже часто одна чи інша сторона, а то й обидві зразу використовували практику звернення до осіб, наділених винятковими повноваженнями. У контексті обраної мною теми ці документи мають значний потенціал, адже саме в них представляється особисте бачення проблеми однієї зі сторін конфлікту, вони мають особистісні подробиці, емоційне забарвлення. Імперська влада неодноразово намагалася призупинити потік таких звернень (Сенатськими указами чи від імені імператора), та намарно. Для них так само існували певні усталені форми (наприклад, звернення, перерахування по пунктах своїх претензій). Одним із найбільш відомих указів стосовно *«прошеній»*, чолобитних став Сенатський від 19 лютого 1786 р. про заміну звернень *«бьет челом...раб и раба»* на *«всеподданейший или верный подданный»*; *«бьет челом»* на *«приносит жалобу»* (ПСЗРИ, т. 22, № 16329, с. 534).

Реєстри майна. Ці документи можемо віднести до статистичних матеріалів. Вони наявні у справах і цивільних, і кримінальних. Дають уявлення про рівень життя конкретної людини, родини; дозволяють усвідомити цінність (у тому числі й нематеріальну) окремих предметів.

Це могли бути реєстри майна, яке надавалося у спадок, у придане; яке брали в опіку, описували за борги (у цьому випадку воно обов'язково ще й

оцінювалося); також зустрічаються часто реєстри краденого майна. Такі документи називалися *«регистръ»*, *«опись искупленнымъ вещамъ»*, *«ведомость сколько чего... состояло по описи»*, *«раздельная ведомость»*, *«опись имений»* (Рапорт об учреждении ..., арк. 2; По прошению помещика ..., арк. 5; Дело по обвинению Ломовой..., арк. 46).

Допити («допросы») злочинців чи свідків. Вони найбільш «близькі» до повсякдення учасників кримінальних процесів. Якщо справа вже розглядали у декількох інстанціях, то і протоколів допитів могло бути декілька. При кожній передачі документів у вищу інстанцію додавали опис-перелік усіх паперів. Там зазвичай вказували, що *«допросъ взятой»* у такому-то місці, дата допиту й обсяг у аркушах. У підсумковому екстракті використовувалося формулювання, *«а на переспрос»* і далі переповідалися слова допитуваного.

Зазвичай усі протоколи допитів у одній справі однакові за змістом (іноді лише з певними уточненнями), але траплялися випадки, коли у вищій судовій інстанції звинувачений відмовлявся від попередніх слів. Так сталося у справі служниці з міста Слов'янська Агафії Єфимової, яка ніби то отруїла свою господиню, вдову шталмейстера, Марію Максимову. Серед іншої інформації стало відомо про постійні побиття служниці Максимовою. Коли ж Єфимова опинилася вже у Катеринославському верхньому земському суді, то *«при переспросе в сем департаменте противу первых ее показаний учинила запитательство»* (Дело о крепостной..., арк. 44). Попередню свою згоду зі звинуваченням пояснювала тим, що на місці в будинку своєї пані вона була жорстко допитана, господиня *«секла немилосердно розгами»*, то, мовляв, що ж їй залишалося? (Дело о крепостной..., арк. 11). Певні ознаки «присутності» особи допитуваного у таких документах я відзначаю далі.

Екстракти справ, які завершували собою судовий процес у певній інстанції за умови, що справа передавалася далі на ревізію. Вони доповнюють попередні документи, адже вказують на правові норми, якими керувалися й учасники процесу, і суд (це важливо при наявності різних правових традицій в Південноукраїнському регіоні); об'єктивно демонструють ставлення чиновників суду до конкретних людей і проблем.

Приватні листи, які є радше винятком у судово-слідчій документації. Їхні копії могли надаватися як докази у справі. Зайве пояснювати, яке значення мають такі джерела для дослідження повсякденності, адже слугують яскравим доповненням до загальної картини життя людей вказаної доби.

Зрозуміло, що це не всі види джерел із комплексу судово-слідчої документації. І ті, що не названі, також можуть дати чимало інформації за умови «правильно поставленого» питання дослідника до них. Які ж теми, проблеми найбільш вірогідно охарактеризувати за допомогою описаних документів?

Одним із усталених поглядів на розуміння повсякдення є твердження, що підходи до його вивчення сформовані стосовно «простої, маленької» людини (Колястук, О. А., 2007, с. 179, 180). Взагалі повсякденність часто пояснюють через приклади дихотомії: виняткове явище (буденність, рутинна; приватне, родинне) на протизагагу офіційному (професійному). Так і інтерес до життя «народних мас» виник на протизагагу усталеному інтересу до історії правителів, заможних верств населення. Проте в цьому випадку сміливо можна сказати, що *всі верстви* населення (а отже, і їхня буденність) Південної України у означений період недостатньо вивчені. Та ж дворянська еліта перебувала лише у стадії формування, її життя не завжди можливо ототожнювати з життям шляхти Правобережжя чи заможної козацько-старшинської верстви Лівобережної України.

Також зазначу, що для характеристики життя різних соціальних прошарків суспільства потенційні інформаційні можливості документів судових установ різні. Представники панівної верстви (поміщики, дворяни, заможні купці, високопоставлені чиновники) не так часто потрапляли у кримінальні справи, частіше фігурували як потерпілі (від розбоїв і крадіжок, посягання на життя). І річ не в моральних якостях цих осіб, а в тому, що вони становили невеликий відсоток населення; тому що відсутніми чи недостатньо гнітучими є соціально-економічні чинники їхнього життя, аби штовхати їх до участі у криміналі. Проте правопорушення поміщиків відносно підлеглих селян часто не мали навіть шансів потрапити на розгляд суду, оскільки справа порушувалася лише з письмової скарги постраждалого, вказівки вищих органів.

Серед поширених злочинів «знатних» осіб – зловживання чиновників, безкінечні межові суперечки і поземельні конфлікти (часто з організацією збройних нападів), невиконання економічних зобов'язань і т. п. І ціла купа справ цивільної юрисдикції: заповіти, оформлення купівлі-продажу, поділ майна.

Кримінальні справи свідчать, що злочинці найчастіше походили з бідних селян, міщан; це особи без певних занять, часто військові чинної армії чи відставні (переважно солдати). Специфіка таких справ полягає в тому, що вони іноді

дають більше персональної інформації про учасників процесу (в першу чергу – про злочинців), ніж справи іншого ґтибу. У кримінальних розглядах обов'язково присутні короткі відомості про злочинців. Вони мали типову форму: вік, місце походження, відомості про батьків, віросповідання (з уточненням про останнє причастя), сімейне становище, головні події життя, які і призвели до участі у злочині. Коли мова йшла про пошук втікачів з-під варту чи коли передавали засуджених від міста до міста, то з супроводжувальними документами передавався й опис зовнішності. Портретні характеристики достатньо примітивні й однотипні. Наприклад: «*Чередниченко росту двух аришин четырех вершков волоса на голове темнорусые лицомъ ряб черноват глаза серые усы и борода толко что начали мало прорастать лет от роду 22*»; «*Клевец росту двух аришин четырех вершков, волоса на голове темнорусые вистриженные а на бороде и усах светлорусые лицом мало смугловат сухощав глаза серые говорит по малороссийскому пространно лет от роду 30*» (Дело о разбойниках..., арк. 2, 2 зв.)

Саме в цих документах присутній «голос» допитуваного, хоч і опрацьований канцеляристом. Можна з досить високою долею вірогідності (абсолютної впевненості не може бути) виділити в тексті написане канцеляристом від себе (чи під диктовку когось з чиновників) і записане зі слів підсудного. Для прикладу візьмемо допит 1787 р. з Полтавського повітового суду жительки с. Диканьки, яке за тодішнім адміністративно-територіальним поділом підлягало вищим установам Катеринославського намісництва, Мотрони Токаренко. Неповнолітня дівчина шляхом штучно викликаних пологів позбавилася небажаної дитини. Коли, наприклад, у тексті йде мова про залицяння парубка, від якого потім вона і завагітніла, то наголошується на її початковому небажанні позашлюбних відносин. Це описано такими словами: «*сначала она Матрона гнушалась, и имела к такому поступку крайнее омерзение*» (Дело по обвинению жителей..., арк. 56). Тут зрозуміло, що ці слова не з її вуст записані. А коли далі описуються всі фізіологічні подробиці її стану вагітності, процедури, проведеної сусідкою-знахаркою з фактичними рецептами відвару трав, потім – поради, як припинити виділення молока («*мазать титки часником*»), то зрозуміло, що йде точний переказ подій зі слів підсудної (Дело по обвинению жителей..., арк. 58). Ще більш важливо, коли залишаються точні формулювання, окремі слова, які вказують, що записані з вуст допитуваного.

Фактично відсутні у судово-слідчій документації саме цього короткого періоду кріпаки,

оскільки вони перебували у юрисдикції вотчинного суду (тобто свого пана). Та все ж є і в цьому випадку певні зауваги. В судових установах, які діяли у сфері цивільного судочинства, виконували певні нотаріальні функції. Зокрема, у спеціальних «Книгах» реєстрували купчі про купівлю-продаж чи надання волі кріпакам, здійснювали короткі описи їх зовнішності і причини, з яких надавалася відпускна. При опрацюванні великих масивів такого типу джерел також можливо назбирати певну інформацію про щодення цієї категорії населення.

Якщо говорити про збірний портрет дворянина Південної України, то проаналізовані документи характеризують його в першу чергу як поміщика. У численних господарчих спорах чимало документів, які описують майно, майнові претензії. У них завжди дуже прискіплива увага до обліку землі різних категорій, господарчих будівель, інвентарю; детальні характеристики худоби. Якщо ж мова йшла про посаг, реєстри спадку, то окремою групою прописувалися дорогоцінності, посуд (зі вказівкою матеріалу, з якого він виготовлений), тканини і верхній одяг. При чому завжди вівся облік навіть металевого лому. В одній зі справ, яка походила з території Гетьманщини (де, як відомо у вказаний період продовжувалося використання у цивільному праві норм Литовського Статуту і Магдебурзького права) (ПСЗРИ, т. 20, № 14609), є настанови представникам Хорольського суду і дворянської опіки з приводу того, як проводити опис. Формулювання їх вельми схожі з 1 артикулом 5 розділу Статуту 1588 р. (Ківалов, С., Музиченко, П. та Паньков, А., 2004, с. 196). Пояснювалося, що слід у присутності двох сторонніх свідків описати майно, вказавши чітко все «*в золоте сребре цене меди дорогих камнях жемчуг в столовых приборах в платье холсте и прочем*» (Дело о назначении..., арк. 8).

Наприклад, у реєстрі посагу Варвари Максимович, який вона додавала до позову на спадок за покійним батьком бунчуковим товаришем Федором Левенцем, серед іншого: срібний і з позолотою посуд, дорогоцінності «*жемчуг 9 с половиною низок весом одиннадцать золотников..., перстень алмазной..., ланцюжок золотой..., перстенок с яхонтом и алмазиками, 2 кольца золотые, серги алмазные*» (Дело о прощении..., арк. 55–56). Дослідники дворянського побуту вказаної доби підтверджують, що в українські регіони все більше проникали нові ознаки заможності та приналежності до дворянської корпорації. Серед таких – використання дорогих тканин, коштовностей, дорогий посуд (Буряк, Л., 2003, с. 199). Згадки про наявність коштовностей дуже часті, є навіть апеляція до тенденцій моди. Так, у своєму

листі до чоловіка Марфа Лалош згадувала, що заговорила купцю Карпову, аби той у Москві придбав для неї «*на голову модное что теперь*» і браслет «*если у моде*» (По прошенію помещика..., арк. 18.)

Повний виняток із традиційного набору цінностей «середньостатистичного» дворянина Півдня України демонструє опис майна померлого капітана Максимова, яке передавали опікунам його дітей. Про нього не вдалося відшукати точної інформації. Відомо лише, що був капітаном артилерії і напередодні смерті (1793 р.) проживав з родиною чи в Кременчуці, чи в його околицях. Опис (286 найменувань) цікавий, оскільки являє собою перелік речей, що вказували серед іншого і на професійні заняття власника, його захоплення, рівень освіченості. Предметами, що позначали інтереси господаря, є креслярські інструменти офіцера-артилериста («*лофциркуль*», «*ресфедер*», циркулі і олівці) (Рапорт об учреждении..., арк. 7.). Також «*планы на земли и строения и чертежи на разные машины пятьдесят восемь*» (підкреслено мною – Авт.)! (Рапорт об учреждении..., арк. 8 зв.). Ще одна незвична складова списку – «*скрипича хорошей работы старая*», «*смичок сандальной с винтом слоновой кости*» (Рапорт об учреждении..., арк. 7.).

У різних категоріях описаного майна «присутні» діти. Серед вказаного одягу – певна кількість дитячого. При тому, що син Максимова, хлопчик 11 років, перебував на навчанні, тому більше речей 14-річної доньки: «*солоп* (вид верхнього одягу, схожий на плащ з прорізами для рук – Авт.) *беличьего меха*», шляпа хутряна, «*сюртучок детский*», «*детская постель с периною*», «*юпка детская*» (Рапорт об учреждении..., арк. 7–8 зв.).

Але найбільш вражаюче говорить про господаря і його родину список з 47 книг. Це непоганий показник для приватної бібліотеки кінця XVIII ст. в офіцера середнього рангу (Аурова, Н. Н., 2010, с. 243). Судовими чиновниками вони зафіксовані досить некоректно: або перші слова назви, або вказаний лише автор чи загальне визначення «*Грамматика русская..., французская*» без авторства, але більшість назв вдалося уточнити і встановити. У відсотковому відношенні книги можна розділити наступним чином. Найбільша група – 34 % – книги для вивчення іноземних мов або власне іноземними мовами; по 15 % – дитяча література і книги професійного спрямування з артилерійської справи; інші ж 36 % – умовно «популярне читиво» у тодішніх освічених колах: французькі романи, історико-географічні описи, релігійно-езотерична література (Посунько, О., 2017, сс. 135–138).

Саме дворянство представлене й у приватному листуванні. У цьому випадку надзвичайно примітна справа першого предводителя катеринославського дворянства Костянтина Миколайовича Лалоша, який судився за спадок своєї покійної дружини Марфи Іванівни (у дівоцтві Піковець) з її сином від першого шлюбу Олександром Остроградським. Лалош хотів повернути гроші, витрачені ним свого часу на особисті потреби дружини. Як докази він надавав реєстр витрат, а також три оригінали і чотири копії листів Марфи Іванівни (вище вже наводила приклад) до нього і сина, якими підтверджував свої претензії.

Як відзначала відомий дослідник епістолярних пам'яток Південноукраїнського регіону С. В. Абросимова, приватне листування як важлива форма комунікації «обслуговує» усе повсякденне життя людини за межами її офіційних стосунків» (Абросимова, С. В., 1999, с. 116). Незважаючи на те, що у цьому разі листування вели між чоловік і дружина, його характер можна визначити як побутово-діловий. «Особистими» й інтимними залишалися лише звернення: «*Душечко, сердечко Константинъ Николаевичъ*», «*друг мой, мамонко*»; згадка про сина, коли мати просила «*поцеловать нашего любезного сыночка Николашечку*» (По прошенію помещика..., арк. 17, 17 зв., 39). В іншому – це описи ділових поїздок, митарств по судових інстанціях, господарчі розпорядження. У листах присутнє звернення до адресата, дата, місце написання, підпис.

В останній чверті XVIII ст. слідом за діловим листуванням у приватному також затверджується використання нової літературної російської мови (Передрієнко, В. А., 1987, с. 11). Та все ж листи М. І. Лалош чітко демонструють її походження з родини лівобережної козацької старшини. Українська приналежність прослідковується у використанні окремих слів, словозміні, фонетиці. Наприклад, замість «*пробыла*» – «*пробула*», «*как бы то ни было*»; «*чуть що жив*»; «*могли допомогти*»; «*серденько, мамонко*». Дослідники епістолярію цього періоду вказують на певну близькість його до розмовної лексики, що виявлялося в першу чергу у вживанні фразеологізмів (Денисюк, В. В., 2017, с. 118). В одному з листів, де Марфа Іванівна скаржилася на недоброзичливців, з якими мала судову тяжбу, писала про них: «*не перестают меня щипать*» (По прошенію помещика..., арк. 39 зв.). В іншому просила вказати, де перебували Лалош з сином (у якому з помість) – «*туда и полечу*» (По прошенію помещика..., арк. 17 зв.). А є ще випадок прямого посилення на приказку. Зокрема, жінка, описуючи свої непрості стосунки з дітьми від першого шлюбу, вказує, що сподівається на приказку

«*куча детей не разгонит мужа*» (По прошенію помещика..., арк. 16).

Варта подиву господарча активність цієї жінки. Наприклад, лише в одному з листів описана її поїздка до Києва: разом заїхала до заміжньої дочки; тиждень пробула у матері графа Безбородька (отримала рекомендаційний лист для старшого сина); знайшла вчителя молодшому сину; побувала в різних установах для вирішення своїх судових справ; взнала про можливість взяти під заставу помістя позику в банку (По прошенію помещика..., арк. 39–40).

Та і реєстр, складений чоловіком після її смерті, де він вказує свої витрати на її особисті потреби, мимоволі демонструє жінку, у якої добре налагоджено господарство, яка регулярно бувала на ярмарках у Харкові, Ромнах, «виписувала» іноземних майстрів для помістя і т. п. Така «повсякденність» жінок-дворянок не рідкість.

Абсолютно у всіх фондах судових установ, які займалися цивільним судочинством (повітові суди, верхній земський суд, палата цивільного суду), навіть у тих, що збереглися фрагментарно, є величезна кількість документів про поземельні спори. Деякі земельні тяганини тривали по 20 років і в декількох інстанціях одночасно. Захист власності мав принципове значення. В оцінці людей важливим фактором було їхнє майнове становище. У документах часто наявні характеристики: особа «*в крайне убогом и беднейшем состоянии*»; «*с безвестного места безпоместный человек*» (По прошенію губернского регистратора..., арк. 1а; По прошенію помещика..., арк. 35 зв.). Їх завжди вживали у негативному контексті: «*во уязвление и поношение чести*», як зазначав один із ображених таким висловом (Дело с жалобой..., арк. 52 зв.).

Враховуючи значну тривалість багатьох судових процесів, апелювання у надзвичайно віддалені від скаржників установи, мимоволі доводиться розмірковувати про те, чим були для людей тієї доби категорії «час» і «простір», у яких, як у системі координат, існувало повсякдення. Час у свідомості людини відображається у декількох варіантах: подієва складова (які події залишилися у пам'яті, до яких апелювали); вікове вираження (усвідомлення свого віку, ставлення до різних вікових груп); поточний облік часу (знання календаря, добового часу тощо). Судово-слідча документація дає уявлення про всі вираження цієї категорії. Якщо мова йшла про досить давні часи, то подію намагалися «прив'язати» до певних історичних подій: «*в тотъ самой год как генерал Хорват начал заселять выводными людьми Заднепровские места*»; «*еще за существование Сечи Запорожской*»; «*в битность еще*

хана *Шагингурия*» (По доношению..., арк. 11 зв.; Дело о подсудимомъ..., арк. 13 зв.; Решение и предложение..., арк. 1 зв.). Так само простолоуд давав приблизні вказівки на поточний час без зазначення дат. Часто підсудний/свідок відверто говорив, що не знає точного датування *«по простоте»*. В кращому випадку апелювали до календаря релігійних свят: *«во время великого поста»*, *«на мясопустной неделе»* *«в Филипов пост»* і т.п.

У багатьох випадках люди (знов таки нижчі верстви населення) не знали напевно свій вік. Система формальних доказів у суді вимагала підтвердження віку церквою (довідки з духовного управління). Так-от, розбіжність у віці, який називала людина, і завіреним документально іноді становила 2-3 роки. Мова йде про дорослих людей, яким не було сенсу давати неточну інформацію про свій вік (наприклад, щоб отримати преференції неповнолітніх).

Ставлення до простору виражалося в осмисленні його як відстані, придатної до подолання. Навіть з точки зору сучасної людини (з її транспортними можливостями) деякі відстані, що долали жителі Південної України, вражають. Насамперед слід відзначити досить високу мобільність населення. Ця інформація простежується як у формулярах чиновників, так і в біографічних довідках злочинців. У цьому полягала специфіка регіону. Військові кампанії, пересування і квартирування значної частини військ стали причиною того, що значна кількість солдатів, які були уродженцями різних регіонів імперії, залишалися після відставки тут. З пересуванням армії часто пов'язували і переміщення жінок – офіційних чи неофіційних дружин/подруг військових. Наприклад, у судовій справі за підозрою у крадіжці у полі зору Катеринославського совісного суду перебувала Катерина Ломова – дружина полтавського квартального поручника Єфима Ломова. Вона була уродженкою м. Ясс і у віці 13 років втекла від батьків з офіцером Малоросійського гренадерського полку. До речі, у своїх показах теж зазначила, що *«в каком именно году не знает»* (Дело по обвинению Ломовой..., арк. 18). Від одного військового до іншого з часом потрапила у Полтаву. Та й за солдатами дружини їхали у далекі краї і з далеких російських губерній опинялися в українських землях, у Криму.

Колонізаційні заходи уряду провокували рух населення, яке шукало також кращої долі. Якщо в останній чверті XVIII ст. до цього ставилися досить поблажливо, то після указу про закріпачення селян Південної України влада вела постійну боротьбу з *«праздношатающимися»*. Зазвичай це покладалося на нижні земські суди, документи яких переповнені записами про затриманих *«без*

письменного вида», *«за бродяжничество»*. Наприклад в описі справ Новомосковського нижнього земського суду за 1800 р. з перших 100 справ – 49 були з приводу осіб без документів (Новомосковский земский суд, арк. 1–9).

Дворяни долали значні відстані для вирішення свої поточних життєвих проблем. Починаючи з того, що маєтки і земельні наділи родини іноді знаходилися у досить віддалених один від одного частинах намісництва і закінчуючи тим, що аж до Петербургу їхали самі власники чи їхні представники для *«хождения»* по інстанціях, закріплюючи ті ж земельні володіння у власність. У листах, розповідях, зверненнях до суду ці речі описуються досить буденно. Зрозуміло, що поїздка до північної столиці імперії не була рядовою подією, але для дворянської родини не була й дивиною.

Крім конкретних характеристик побуту, ставлення до тих чи інших речей, варто відзначити і певні суспільні/соціальні явища, які були присутніми у житті всіх верств населення. Таким ustalеним явищем є насилля (що досить логічно при розгляді судової практики). Воно присутнє в різних формах: з боку держави (йдеться не про законний державний примус, а про зловживання з боку державних органів), між станами, внутрішньосімейне, з боку кримінального елемента. Про перший вид можемо дізнатися зі скарг, рідше – слідчих справ над чиновниками, які зловживали своїми повноваженнями. Це могли бути побиття при допиті, які призвели до смерті; примус до певних дій чи свідчень (навіть згвалтування арештанток). Другий варіант теж не дивина. *«Звичніше»* бачити справи про побиття, знущання панства над своїми слугами, кріпаками. Але є справи, коли агресія оберталася навпаки. Частими були спроби отруєння господарів (про що згадувалося вище), у XIX ст. поширене явище – підпали майна, будівель. Серед опрацьованих матеріалів однією з найбільш примітних є справа Катеринославського совісного суду 1788 р. про вбивство поміщика Алексопольського повіту Григорія Лісаневича, і якому брали участь неповнолітні. Серед подробиць розповіді є й така. Коли вже селяни-змовники задушили поміщика уві сні, то після цього один з учасників злочину ще й дав йому, мертвому, ляпаса *«за то де что он и ево бил»* (По сообщению..., арк. 3). Тобто відбувся символічний акт *«урівняння»* у правах. Але перед законом і судом не було соціальної рівності, що назагал також сприймалося звично і буденно.

Сімейне насилля цієї доби – окрема тема дослідження (Маслійчук, В., 2007), і зрозуміло, що якраз судово-слідча документація в першу чергу має використовуватися у таких дослідницьких

проектах. Відзначу, що і ці речі не такі вже очевидні, адже насилля виявляло себе не лише у виключних випадках, коли люди потрапляли в поле зору суду. Виявлено ще і приховану чи побіжну інформацію, яка демонструє спокійне сприйняття суспільством таких фактів, байдужість до складної долі дітей-сиріт, «байстрюків». Документи демонструють, що неповнолітні сироти змалку при наявності навіть когось із близьких родичів змушені були заробляти собі на утримання (найчастіше йшли в найми); що життя малолітньої дитини небагато вартувало у повсякденних клопотах людей того часу. Як норма також сприймалося жорстоке ставлення чоловіків до дружин (крім кричущих випадків).

Часто зі зміною життєвих ролей змінювався вектор примусу. Наприклад, якщо до певного віку батьки мали майже абсолютну владу над дітьми, то згодом усе могло обернутися навпаки. Особливо це проявлялося стосовно матерів-вдів, які за умови досягнення дітьми повноліття втрачали майнові права на «родові» маєтності. Також агресії батьки могли очікувати з боку синів, які не бажали додаткових спадкових виділів сестрам. Так, в одному з позовів сестра стверджувала, що брат навмисно завдав шкоди матері, аби та у хворобі не розписала заповіт (По челобитью..., арк. 2). В іншому випадку сестри згадували слова покійного батька, який, живучи біля сина говорив

про можливість запису майна дочкам: «записувать опасаюсь, ...чтобы Павло какъ грубиянъ и прoderзкой за то не прибил его до смерти» (Спорное дело..., арк. 11). Наскільки вірогідні ці звинувачення, говорити складно, але судова практика (і місцева, і загальноімперська апеляційна) доводить, що випадки такі все ж не поодинокі.

Саме для дослідження родинної повсякденності й певної статистики такого порядку описані джерела мають чималий потенціал. Родина відіграла роль виробничої одиниці, зміцнювала соціальний статус, допомагала просто вижити. Тому спостерігаємо абсолютне переважання матримоніальної поведінки серед населення. Це виражалось і в досить ранніх шлюбах; у схильності вступати у нові шлюби часто без дотримання якихось часових меж жалоби.

Висновки. Таким чином, судово-слідча документація є важливим та інформативним джерелом для вивчення повсякдення різних категорій населення Південної України в окреслений час. Голоси тих людей, які не залишили по собі традиційних письмових джерел особового походження, «пробиваються» крізь судові свідчення, допити, претензії, позови. Через них реалізується їхнє бачення справедливості, світовідчуття, сприйняття життя у всіх його проявах.

Бібліографічні посилання

Абросимова, С. В., 1999. Приватне листування катеринославського дворянства XIX століття (До питання джерелознавчого дослідження епістолярних пам'яток). *Південна Україна. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ*, вип. 4 (5), с. 115–124.

Аурова, Н. Н., 2010. *От кадета до генерала. Повседневная жизнь русского офицера в конце XVIII – первой половине XIX века*. Москва: Новый хронограф.

Белые журналы 1795 года Донецкого уездного суда. Ф. 1831. Оп. 1. Спр. 21. Київ: Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДАК України).

Буряк, Л., 2003. Повсякденне життя козацької еліти Лівобережної України у XVIII ст. крізь призму матеріального світу. *Соціум. Альманах соціальної історії*, вип. 2, с. 197–206.

Гинзбург, К., 2004. Приметы. Уликовая парадигма и ее корни. В: Гинзбург, К., 2004. *Мифы – эмблемы – приметы. Морфология и история*. Сборник статей. Москва: Новое издательство.

Горобець, В., відп. ред., 2012. Практики, казуси та девіації повсякдення. В: Смолій, В. І., гол. ред., 2012. *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах*. Київ: Інститут історії України НАН України, т. 1.

Горобець, В., відп. ред., 2013. Світ речей і повсякденних уявлень. *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах*, К.: Інститут історії України НАН України, т. 2.

Дело о крепостной крестьянке г. Славянска Ефимовой, обвиняемой в попытке отравить свою помещицу, 1794–1795. Ф. 1853. Оп. 1. Спр. 175. Київ: ЦДАК України.

Дело о назначении опекунами над малолетними детьми умершего майора Василия Старицкого... в Хорольском, Полтавском и Градижском уездах, 1795–1797. Ф. 375. Оп. 2. Спр. 48. Дніпро: ДАДО.

Дело о несовершеннолетней девке Н. Войковне, присланной из Полтавского нижнего земского суда, родившей вне брака ребенка и неизвестно где детого, 1793. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 16. Дніпро: Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО).

Дело о подсудимомъ порутчике Ильми Агы сужденномъ за смертное убийство, 1797. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 12. Дніпро: ДАДО.

Дело о прошении секунд-майорши Варвары Федоровны Максимович о выделении ей недополученной части наследства, оставленного покойным отцом, бунчуковым товарищем Федором Федоровычем Левенцом, 1790–1792. Ф. 375. Оп. 2. Спр. 29. Дніпро: ДАДО.

Дело о разбойниках помещичьих подданных Игнатии Череднченке, Якове Срибняке и Алексее Клевце, сужденных за разные грабительства и смертные убийства, 1799. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 39. Дніпро: ДАДО.

Дело по обвинению жителей села Диканька Полтавского уезда девицы Матрены Токаренко, ее матери Евдокии, бабки Настасьи Кальнички в умерщвлении незаконно прижитого младенца, 1787. Ф. 375. Оп. 2. Спр. 20. Дніпро: ДАДО.

Дело по обвинению Ломовой Екатерины в мошенничестве, 1790 г. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 30. Дніпро: ДАДО.

Дело с жалобой вдовы Руденковой Ульяны Петровны на своих пасынков Луку и Федора, завладевших имением, принадлежавшим ее мужу, 1791–1792. Ф. 375. Оп. 2. Спр. 35. Дніпро: ДАДО.

Денисюк, В. В., 2017. Приватний епістолярій XVIII ст.: комунікативно-прагматичний статус фразеологізмів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*, вип. 44, с. 116–120.

Екатеринославського наместничества верхній земський суд. Опись дел, 1784–1797. Ф. 1684. Оп.2. Спр. 889. Дніпро: ДАДО.

Ефремова, Н. Н., 1993. *Судоустройство России в XVIII – первой половине XIX в. (историко-правовое исследование)*. Москва: Наука.

Журнал Бахмутского уездного суда, 1787. Ф. 1821. Оп. 1. Спр. 13. Київ: ЦДІАК України.

Журнал Бахмутского уездного суда, 1799. Ф. 1821. Оп. 1. Спр. 73. Київ: ЦДІАК України.

Журнал заседаний Еленского и Ольгопольского уездного суда, 1796. Ф. 473. Оп. 1. Спр. 2. Миколаїв: Державний архів Миколаївської області.

Журнал решений Донецкого уездного суда, 1786. Ф. 1831. Оп. 1. Спр. 6. Київ: ЦДІАК України.

Ильясова, А. В., 2011. Реалии и перспективы истории повседневности в российской историографии. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, т. 982, вип. 44, с. 30–38.

Ківалов, С., Музиченко, П. та Паньков, А., ред., 2004. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. У 2 кн. У: Ківалов, С., ред., 2004. *Статути Великого князівства Литовського*. У 3 т. Одеса: Юридична література, т. 3, кн. 2.

Козирев, В. К., упоряд., 1999. Положення про губернії. 7 грудня 1775 р. В: Бойко, А., наук. ред., 1999. *Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття)*. Запоріжжя: б.в., с. 4–90.

Коляструк, О. А., 2007. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*, № 1, с. 174–184.

Кром, М. М., 2003. Повседневность как предмет исторического исследования (вместо предисловия). *История Повседневности*. Сборник научных работ. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета, вып. 3., с. 7–14. Доступно: <[https://docplayer.ru/28386927-M-m-krom-povsednevnost-kak-predmet-](https://docplayer.ru/28386927-M-m-krom-povsednevnost-kak-predmet-istoricheskogo-issledovaniya-vmesto-predisloviya.html)

[istoricheskogo-issledovaniya-vmesto-predisloviya.html](https://docplayer.ru/28386927-M-m-krom-povsednevnost-kak-predmet-istoricheskogo-issledovaniya-vmesto-predisloviya.html)> (Дата доступа 20.01.2019).

Маслійчук, В., 2007. До історії родинної конфліктності. Насильство у родині на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*, вип. 7, с. 243–264.

Новомосковский земский суд, 1800–1810. Опись дел. Ф. 1684. Оп.2. Спр. 507. Дніпро: ДАДО.

Панкєєв, О., упоряд., 2018. *Розпис справ Катеринославського наместничства: Діловодство та канцелярське чиновництво*. Київ: К. І. С.

Передрієнко, В. А., 1987. Передмова. В: Передрієнко, В. А., 1987. *Приватні листи XVIII ст.* Київ: Наукова думка, с. 5–15.

По доношению кременчугского мещанина З. Ревенка о захвате сенокосного луга, принадлежавшего ему по наследству дядей его регистратором М. Ревенком, 1785. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 3. Дніпро: ДАДО.

По прошению губернского регистратора Меда жены Анны о понуждении ее мужа к отдаче взятых им у нее вещей в рассуждении, что он не желает с нею иметь жительства, 1795. Ф. 209. Оп. 1. Спр. 1239. Київ: ЦДІАК України.

По прошению помещика майора Лалаша о взыскании и... об определении части имения другому малолетнему ее сыну Николаю, прижитому уже с ним Лалашем, 1791–1792 гг. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 13. Дніпро: ДАДО.

По сообщении верхнего земского суда, при коем припроважены в Совестный суд к суждению крепостные М. Жуков, С. Фролов за звание и необъявление об убийстве помещика их Лисаневича, 1788. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 10. Дніпро: ДАДО.

По челобитью жительницы с. Кобеляки Сементовской в отобрании от ее брата поручика ее наследственной земли, 1785. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 4. Дніпро: ДАДО.

Полное собрание законов Российской империи, 1830. Собрание первое. Санкт-Петербург, тт. 20, 21, 22, 26 (далі – ПСЗРИ).

Посулько, О., 2017. Судова документація як джерело до історії приватних книжкових зібрань Південної України останньої чверті XVIII ст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, № 53, с. 133–142. Доступно: <<https://periodicals.karazin.ua/history/article/view/1209>> [Дата звернення: 22.01.2019].

Рапорт об учреждении дворянской опеки над несовершеннолетними детьми умершего капитана Степана Максимова; опись имущества, принадлежавшего ему имения, 1795. Ф. 375. Оп. 2. Спр. 46. Дніпро: ДАДО.

Решение и предложение по делу о крестьянах помещика Станковича из слободы Голой Грушевки – с. Шупале в Самарском и др., требовавших уменьшение повинностей, 1800. Ф. 859. Оп. 1. Спр. 49. Дніпро: ДАДО.

Спорное дело между братом Маньком и его сестрами по вопросу раздела недвижимого имущества, 1796. Ф. 467. Оп. 1. Спр. 23. Дніпро: ДАДО.

Старченко, Н. П., 2009. Децо про спокусу джерел та пастки інтерпретацій (на прикладі справ про

шляхетські наїзди на Волині наприкінці XVI ст. *Український історичний журнал*, № 6, с. 16–182.

References

Abrosymova, S. V., 1999. Pryvatne lystuvannya katernoslavs'koho dvoryanstva XIX stolittya: (Do pytannya dzhereloznavchoho doslidzhennya epistolynarnykh pam'yatok) [Private correspondence of the Katernoslav nobility in the 19th century (On the question of source study of epistolary)]. *Pivdenna Ukrayina. Zapysky naukovo-doslidnoyi laboratoriyi istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny ZDU* [Notes from the ZSU History Research Laboratory of Southern Ukraine], issue 4(5), pp. 115–124 (in Ukrainian).

Aurova, N. N., 2010. Ot kadeta do generala. Povsednevnyaya zhizn' russkogo ofitsera v kontse XVIII – pevoy polovine XIX veka [From a cadet to the general. Everyday life of the Russian officer at the end of 18 century – in the first half 19 centuries]. Moscow: Novyy khronograf (in Russian).

Belye zhurnaly 1795 goda Donetskogo uezdnoho suda [White magazines of the Donetsk district court]. Fund 1831. Inventory 1. File 21. Kyiv: Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine).

Buryak, L., 2003. Povsyakdenne zhyttya kozats'koyi elity Livoberezhnoyi Ukrayiny u KhVIII st. kriz' pryzmu material'noho svitu [Everyday life of the Cossack elite of the Left-Bank Ukraine in the XVIII century from the perspective of the material world]. *Sotsium. Al'manakh sotsial'noyi istoriyi* [SOCIUM. Almanac of Social History], issue 2, pp. 197–206 (in Ukrainian).

Ginzburg, C., 2004. Primety. Ulikovaya paradigma i ee korni [Signs. Ulician paradigm and its roots]. In: Ginzburg, C., 2004. *Mify – emblemy – primety. Morfologiya i istoriya* [Miti emblemi spie. Morfologia e storia]. Moscow: Novoe izdatel'stvo (in Russian).

Horobets, V., senior ed., 2012. Praktyky, kazusy ta devyatsiy povsyakdennya [Practices, Incidents, and Deviations in Everyday Life]. In: Smolij, V. I., ed. in chief, 2012. *Povsyakdennya rann'omodernoyi Ukrayiny* [Everyday Life of Early Modern Ukraine]. Historical Studies in 2 volumes. Kyiv: Institute of Ukrainian History National Academy of Sciences of Ukraine, vol. 1 (in Ukrainian).

Horobets, V., senior ed., 2013. Svit rechy i povsyakdennykh uyavlen' [The world of objects and everyday ideas]. In: Smolij, V. I., ed. in chief, 2012. *Povsyakdennya rann'omodernoyi Ukrayiny* [Everyday Life of Early Modern Ukraine]. Historical Studies in 2 volumes. Kyiv: Institute of Ukrainian History National Academy of Sciences of Ukraine, vol. 2 (in Ukrainian).

Delo o krepostnoy krest'yanke g. Slavyanska Efimovoy, obvinyaemoy v popytke otravit' svoyu pomeschitsu [The case of a serf peasant Efimova from the town of Slavyansk, accused of trying to poison his landowner], 1794–1795. Fund 1853. Inventory 1. File 175. Kyiv: TsDIAK of Ukraine.

Delo o naznachenii opekunami nad maloletnimi det'mi umershego mayora Vasiliya Staritskogo... v Khorol'skom, Poltavskom i Gradizhskom uezdakh [The

case on the appointment of guardians for children of V. Starickiy... in Khorol, Poltava and Gradizhsk counties], 1795–1797. Fund 375. Inventory. 2. File 48 Dnipro: State Archives of Dnipropetrovsk Oblast (DADO).

Delo o nesovershennoletney devke N. Voykovne, prislanoy iz Poltavskogo nizhnego zemskogo suda, rodivshey vne braka rebenka i neizvestno gde detogo [The case of a minor girl N. Voikovna sent from the Poltava Lower Zemsky Court, having given birth to a child out of wedlock and no one knows where the child is], 1793. Fund 467. Op. Inventory 1. File 16. Dnipro: DADO.

Delo o podsudimom porutchike Il'mi Agy suzhdenom za smertnoe ubivstvo [The trial of I. Aga, the suspect in the murder], 1797. Fund 859. Inventory 1. File 12. Dnipro: DADO.

Delo o proshenii sekund-mayorshi Varvary Fedorovny Maksimovich o vydelenii ey nedopoluchennoy chasti nasledstva, ostavlennoho pokoynym ottsom, bunchuvovym tovarishchem Fedrom Fedorovychem Leventsom [The case of the petition of seconds-major Varvara Fedorovna Maksimovich about the allocation to her of the lost part of the inheritance left by the late father, Bunchuk comrade Fedor Fedorovich Levenets], 1790–1792. Fund 375. Inventory 2. File 29. Dnipro: DADO.

Delo o razboynikakh pomeschich'ikh poddannyykh Ignatii Cherednchenke, Yakove Sribnyake i Aleksee Klevtse, suzhdenyykh za raznye grabitel'stva i smertnye ubyvstva [The case of the robbers of the landlord subjects Ignatius Cherednchenko, Jacob Sribnyak and Alexei Klevets, convicted of various robberies and death killings], 1799. Fund 859. Inventory 1. File 39. Dnipro: DADO.

Delo po obvineniyu zhiteley sela Dikan'ka Poltavskogo uezda devitsy Matreny Tokarenkovoy, ee materi Evdokii, babki Nastas'i Kal'nichki v umershchvlenii nezakonno prizhitogo mladentsa [The trial of women from village Dikan'ka for the killing of an illegitimate child], 1787. F. 375. Op. 2. Spr. 20. Dnipro: DADO.

Delo po obvineniyu Lomovoy Ekateriny v moshennichestve [The case on charges of Catherine Lomova in fraud], 1790 g. Fund 467. Inventory 1. File 30. Dnipro: DADO.

Delo s zhaloboy vdovy Rudenkovoy Ul'yany Petrovny na svoikh pasynkov Luku i Fedora, zavladevshikh imeniem, prinadlezhavshim ee muzhu [The case with the complaint of widow Rudenkova Ulyana Petrovna against her stepsons Luka and Fedor, who took possession of the estate belonging to her husband], 1791–1792. Fund 375. Inventory 2. File 35. Dnipro: DADO.

Denysyuk, V. V., 2017. Pryvatnyy epistolaryy XVIII st.: komunikatyvno-prahmatychnyy status frazeolohizmiv [Private epistolary of the 18th century: communicative-pragmatic status of idioms]. *Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Filolohichni nauky*

[*Scientific papers of Kamianets–Podilsky Ivan Ohiyenko National University: Philological Sciences*], issue 44, pp. 116–120 (in Ukrainian).

Ekaterinoslavskogo namestnichestva verkhniy zemskiy sud. Opis' del [*Ekaterinoslav Verkhniy Zemsky court. Registry of cases*] 1784 – 1797. Fund 1684. Inventory 2. File 889. Dnipro: DADO.

Efremova, N. N., 1993. *Sudoustroystvo Rossii v XVIII – pervoy polovine XIX v. (istoriko-pravovoe issledovanie)* [*The judicial system of Russia is in the 18th – in the first half of the 19th centuries (historical and legal research)*]. Moscow: Nauka (in Russian).

Zhurnal Bakhmutskogo uezdnogo suda [Journal of the Bakhmut Uyezd Court], 1787. Fund 1821. Inventory 1. File 13. Kyiv: TsDIAK of Ukraine.

Zhurnal Bakhmutskogo uezdnogo suda [Journal of the Bakhmut Uyezd Court], 1799. Fund 1821. Inventory 1. File 73. Kyiv: TsDIAK of Ukraine.

Zhurnal zasedaniy Elenskogo i Ol'gopol'skogo uezdnogo suda [The session log of the Elensk and Ol'gopol' court], 1796. Fund. 473. Inventory 1. File 2. Mykolaiv: The State Archives of Mykolaiv Oblast.

Zhurnal resheniy Donetskogo uezdnogo suda [The Journal of decisions of Donetsk Uyezd Court] 1786 g. Kyiv: Central State Historical Archive of Ukraine. Fund 1831. Inventory 1. File 6, 549 p.

Ilyasova A. V., 2011. Realii i perspektivy istorii povsednevnosti v rossiyskoy istoriografii [The Reality and Perspectives of the History of Everydaylife in Russian Historiography]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Istoriya»* [Kharkov University bulletin. History], vol. 982, issue 44, pp. 30–40 (in Russian).

Kivalov, S., Muzychenko, P. and Pan'kov, A., eds., 2004. Statut Velykoho knyazivstva Lytovs'koho 1588 roku [The Statute of the Grand Duchy of Lithuania 1588]. In 2 books. In: Kivalov, S., ed., 2004. *Statuty Velykoho knyazivstva Lytovs'koho* [The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania]. In 3 vols. Odesa: Yurydychna literatura, vol. 3, book 2.

Kozyryev, V. K., comp., 1999. Polozhennya pro huberniyi. 7 hrudnya 1775 r. [Provinces Regulations. December 7, 1775]. In: Boyko, A., scholar ed., 1999. *Materialy do istoriyi administratyvnoho ustroiyu Pivdennoyi Ukrayiny (druha polovyna XVIII – persha polovyna XIX stolittya)* [Materials to history of administrative mode of South Ukraine (the second half of the 18th and the first half of the 19th centuries)]. Zaporizhzhya, pp. 4–90 (in Ukrainian).

Kolyastruk, O. A., 2007. Predmet istoriyi povsyakdennosti: istoriohrafichnyy ohlyad yoho stanovlennya u zarubizhniy ta vitchyznyaniy istorychniy nautsi [The subject of everyday life history: Historiographical review of its formation in foreign and domestic historical science]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], no. 1, pp. 174–184 (in Ukrainian).

Krom, M. M., 2003. Povsednevnost' kak predmet istoricheskogo issledovaniya (vmesto predisloviya) [Everyday Life as article of historical research as article of historical research (instead of preface)] *Istoriya*

Povsednevnosti [History of Everyday Life]. Collection of scientific papers. St. Petersburg: European University Press, issue 3, pp. 7–14 (in Russian). Available at: <<https://docplayer.ru/28386927-M-m-krom-povsednevnost-kak-predmet-istoricheskogo-issledovaniya-vmesto-predisloviya.html>> [Accessed: 20.01.2019].

Maslychuk, V., 2007. Do istoriyi rodynnoyi konfliktnosti. Nasyt'stvo u rodyni na Livoberezhniy ta Slobids'kiy Ukraini u druiy polovyni XVIII st. [To the history of family conflict. Domestic violence in the Left Bank and Sloboda Ukraine in the second half of the XVIII century]. *Sotsium. Al'manakh sotsial'noyi istoriyi* [SOCIUM. Almanac of Social History], issue 7, pp. 243 – 264 (in Ukrainian).

Novomoskovskiy zemskiy sud, 1800–1810. Opis' del [Novomoskovsk Zemsky Court. Registry of cases]. Fund. 1684. Inventory 2. File 507. Dnipro: DADO.

Pankyeyev, O., comp., 2018. *Rozpys sprav Katerynoslavs'koho namisnystva: Dilovodstvo ta kantselyars'ke chynovnystvo* [The Conduct of Official Business in the Katerynoslav Vicegerency: Office Procedure and Chancery Hierarchy] Kyiv: K. I. S. (in Ukrainian).

Peredriyenko, V. A., 1987. Peredmovna [The foreword]. In: Peredriyenko, V. A., 1987. *Pryvatni lysty XVIII st.* [Private letters of the 18th century]. Kyiv: Naukova dumka, pp. 5–15 (in Ukrainian).

Po donosheniyu kremenchugskogo meshchanina Z. Revenka o zakhvate senokosnogo luga, prinadlezhavshogo emu po nasledstvu dyadey ego registratorom M. Revenkom [According to the report of the Kremenchug tradesman Z. Revenko about the capture of the hay meadow, which belonged to him by inheritance by his uncle, his registrar M. Revenk], 1785. Fund 467. Inventory 1. File 3. Dnipro: DADO.

Po prosheniyu gubernskogo registratora Medya zheny Anny o ponuzhdenii ee muzha k otدache vzyatykh im u nee veshchey v rassuzhdenii, chto on ne zhelaet s neyu imet' zhitel'stva [The property conflict of the registrar Med' and his wife Anna], 1795. Fund 209. Inventory 1. File 1239. Kyiv: TsDIAK Ukrainy.

Po prosheniyu pomeshchika mayora Lalasha o vyzskanii i... ob opredelenii chasti imeniya drugomu maloletnemu ee synu Nikolayu, prizhitomu uzhe s nim Lalashem [The inheritance case of K. Lalash and his son Nikolay], 1791–1792. Fund. 467. Inventory 1. File 13. Dnipro: DADO.

Po soobshcheniyu verkhnego zemskogo suda, pri koem priprovodheny v Sovestnyy sud k suzhdeniyu krepostnye M. Zhukov, S. Frolov za znanie i neob'yavlenie ob ubiytve pomeshchika ikh Lisanevicha [The trial of underage participants killing the landowner], 1788. Fund 467. Inventory 1. File 10. Dnipro: DADO.

Po chelobit'yu zhitel'nitsy s. Kobelyaki Sementovskoy v otobranii ot ee brata poruchika ee nasledstvennoy zemli [The inheritance case of Sementovskaya], 1785. Fund 467. Inventory 1. File 4. Dnipro: DADO.

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii [The complete collection of the laws of the Russian Empire],

1830. The 1st collection. St. Petersburg, vols. 20, 21, 22, 26.

Posun'ko O., 2017. Sudova dokumentatsiia yak dzherelo do istorii pryvatnykh knyzhkovykh zibran Pivdennoi Ukrainy ostannoï chverti XVIII st. [Judicial documentation as sources as for History of Private Book Collections in South Ukraine the last quarter of 18th century]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Istoriya» [Kharkov University bulletin. History]*, vol. 53, pp. 133–142 (in Ukrainian). Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIS_2017_53_15> [Accessed: 22.01.2019].

Raport ob uchrezhdenii dvoryanskoy opeki nad nesovershennoletnimi det'mi umershego kapitana Stepana Maksimova; opis' imushchestva, prynadlezhvashego emu imeniya [Establishment of guardianship above the children of captain Maksimov], 1795. Fund 375. Inventory 2. File 46. Dnipro: DADO.

Reshenie i predlozhenie po delu o krest'yanakh pomeshchika Stankovicha iz slobody Goloy Grushevki – S. Shupale v Samarskom i dr., trebovavshikh umen'shenie povinnostey [Court decision about peasants that refused to carry out duties], 1800. Fund 859. Inventory 1. File 49. Dnipro: DADO.

Spornoe delo mezhdru bratom Man'kom i ego sestrami po voprosu razdela nedvizhimogo imushchestva [Decision in the court of conflict for earth between a brother and sisters of Manko], 1796. Fund. 467. Inventory 1. File 23. Dnipro: DADO.

Starchenko, N. P., 2009. Deshcho pro spokusu dzherel ta pastky interpretatsiy (na prykladi sprav pro shlyakhet's'ki nayizdy na Volyni naprykintsi XVI st. [Something about the temptation of sources and pitfalls of interpretation (for example, the cases of noble attacks in Volyn at the end of the sixteenth century)]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal [Ukrainian History Journal]*, no. 6, pp. 165–182 (in Ukrainian).